

ІНФОРМАТИВНІСТЬ КОМЕНТАРІВ У ДІАЛЕКТНИХ ТЕКСТАХ

INFORMATIVENESS OF COMMENTS IN DIALECT TEXTS

Коваленко Н.Д.,

orcid.org/0000-0002-7810-1982

доктор філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Аналіз фразеологізмів українських говорів, з'ясування процесів їх утворення та побутування, території поширення, причин варіювання, втрати активності чи активізації у мовокористуванні, їхньої ролі як знаків мови у зв'язних текстах усного мовлення, можливостей проектувати культурно-національні коди народу нерідко ускладнене суперечливою природою цих одиниць, взаємодією багатьох чинників, а також особливостями мотивацій фразем.

В останні десятиріччя завдяки технічним можливостям фіксації усного мовлення перевагу надають активному методу, коли є можливість обирати тематику розмови з носієм говірки для отримання необхідної інформації. Пошук найрезультативніших методик запису народної фразеології з різних територій, а також методології дослідження і пізнання просторового виміру фразеологізмів – ареалогічної складової у фразеології підтвердив, що бажаної інформативності у фіксуванні спектра вживань і значень фразеологізмів можна досягти завдяки використанню *методу автокоментування*, коли респондента просять прокоментувати значення лексеми – компонента фразеологізму. Найбільш інформативним для фіксації та опису фразеологічних одиниць є таке спілкування, коли респонденти, пояснюючи чи коментуючи значення слів-компонентів із «затемненою» семантикою або діалектизмів, намагаються якнайточніше передати всі відтінки значень, деталізувати, переконатися, що їх правильно зрозуміли.

Визначено, що результативнішими у формуванні емпіричної бази фразеології говірки чи групи говірок є матеріали коментарів саме значень слів-компонентів, а не записи, що базуються на доборі фразем за повідомленим значенням. Інформаторам складно пригадати ряд виразів, які вони знають, із запропонованим значенням і значно легше в комунікативній ситуації згадати вирази із наперед заданим конкретним словом.

Автокоментування в дослідженні фразеологізмів сприяє пізнанню їх формування, різноаспектного функціонування, визначення території поширення конкретної лексеми і фразеологізму з цим компонентом.

Ключові слова: метод автокоментування, говірка, діалектний текст, діалектне мовлення, фразеологічна одиниця.

Analysis of phraseological units of Ukrainian dialects, clarification of the processes of their formation and existence, distribution, causes of variation, loss of activity or activation in language use, their role as signs of language in coherent oral texts, opportunities to design cultural and national codes of the people are often complicated by the contradictory nature of these units, the interaction of many factors, as well as the motivations of phrasemes.

In recent decades, due to the technical capabilities of oral speech recording, the active method is preferred when it is possible to choose the topic of conversation with the speaker to obtain the necessary information. The search for the most effective methods of recording folk phraseology from different territories, as well as the methodology of research and cognition of the spatial dimension of phraseologisms – an areal component in phraseology, confirmed that the desired informativeness in fixing the range of uses and meanings of phraseologisms can be achieved through the use of *self-commenting method*, it is when the respondent is asked to comment the meaning of the lexeme – the component of phraseological unit. The most informative for recording and description of phraseological units is such communication when the respondents, while explaining or commenting on the meaning of the word components with "hidden" semantics or dialectisms, try to convey all shades of meanings in detail, to make sure that they are correctly understood.

It has been determined that the materials of comments on the meanings of the component words are more effective in forming the empirical base of the phraseology of a dialect or a group of dialects, rather than records based on the selection of phrasemes by the reported meaning. It is difficult for informants to remember a number of expressions that they know with the suggested meaning and it is much easier in a communicative situation to recall expressions with a predetermined specific word.

Self-commenting in studying of phraseological units contributes to the perception, multi-aspect functioning, determining the territory of distribution of a particular lexeme and phraseological unit with this component.

Key words: self-commenting method, dialect, dialect language, dialect text, phraseological unit.

Постановка проблеми. Із розвитком мовознавства, інших наук (суміжних і несуміжних) відбувається актуалізація одних методів та менше використання інших, їх взаємодоповнення чи навпаки – виокремлення.

Зростає значення і нових досліджень з діалектної фраземіки, яка накопичує образні вторинні номінації, варіанти вияву емоційно-експресивних станів, свідчить про специфіку мовної картини

світу етносу на різних мовних рівнях, має зв'язок з етнокультурою. Фраземіка говірок “безперервно живить фразеологію літературної мови багатством форм і влучністю змісту, варіантністю й синонімічністю, експресивно-емоційною наснаженістю” [3, с. 5].

Розуміння важливого наукового значення інформації про говіркове мовлення, культуру та побут ареалів України в мовній реалізації спону-

кає нас до пошуків найрезультативніших методик запису народної фразеології від носіїв говірок, а також методології дослідження і пізнання просторового виміру фразеологізмів – ареалогічної складової у фразеології.

Аналіз досліджень. Кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст. у мовознавстві вирізняється особливою увагою до вивчення проблем взаємозв'язку та взаємовпливу мови і культури етносу, а методологія ґрунтується на принципах антропоцентризму – дослідження ментальної й духовної сфери людини в поєднанні з мовою. У центрі уваги таких лінгвістичних досліджень знаходиться людина, яку розглядають як власне носія мовно-культурного надбання, а її знання і великий досвід, норми моралі й поведінки є визначальними для представника певної культури (праці Г.Л. Аркушина, П.Ю. Гриценка, В.В. Жайворонка, В.Л. Конобродської, Н.О. Руснак, В.Д. Ужченка, Д.В. Ужченка, Н.В. Хобзей та ін.). Окрім того, у сфері антропологічної парадигми виникають і нові міждисциплінарні науки (лінгвокультурологія, когнітологія та ін.).

Якщо лексика говорів української мови більшою мірою представлена в словниках та описана в наукових працях (монографіях, дисертаціях, статтях та ін.), то фразеологія діалектного мовлення потребує нових підходів, методів як збирання, так і аналізу емпіричної бази у зв'язку з особливостями власне фразеологічних одиниць.

Окрім методу пасивного спостереження (реєстраційного), в останні десятиріччя завдяки технічним можливостям фіксації усного мовлення перевагу надають активному методу, коли є можливість обирати тематику розмови з метою отримання необхідної інформації.

Постановка завдання. Завданням нашого дослідження є обґрунтування запропонованого методу автокоментування в записуванні та дослідженні фразеологізмів говіркового мовлення, що сприятиме пізнанню їхнього формування, різноаспектного функціонування, визначення території поширення, поповнення емпіричної бази української народної фразеології.

Виклад основного матеріалу. Методика дослідження мовних даних, здійснених на матеріалі діалектної фразеології, є системою дослідницьких етапів, спрямованих на виявлення смислових можливостей фразем, особливостей поєднання компонентів у творенні образності, рис діалектологічності та ін.

Метод суцільної вибірки лінгвістичних фактів уможливив урахування не тільки лексикографічний даних, а й матеріал, який знаходимо в ілю-

страціях до словникових статей. На особливу увагу заслуговують великі тексти-розповіді від носіїв говірок – цінний і достовірний матеріал для вияву народних образних вторинних номінацій, їх трансформацій, семантичних різновидів, діалектних рис.

Носій мови – людина мисляча, спостережлива, з досвідом і знаннями. А.М. Емірова наголошує, що фразеологія «покриває ті ділянки дійсності, які безпосередньо пов'язані з людиною, з її баченням, оцінкою реалій, із психічними особливостями особистості – пізнавальними процесами, емоційно-вольовою стороною психіки, індивідуально-типологічними особливостями тощо...» [4, с. 29-30]. У природному, невимушеному спілкуванні з респондентами можемо отримати максимально інформативний і достовірний матеріал для наукових досліджень. Саме для вивчення складу фразеологічної системи говірки важливо працювати не лише за питальником (найскладнішою методикою в цьому випадку), а будувати спілкування на неодмінному продукуванні носієм говірки великих текстів-спогадів, розповідей з неодмінними емоціями. Переверено, що емоційно-експресивні спогади про життєві події (найбільш трагічні, чи навпаки найприємніші, радісні переживання, розповіді про дитячі та юнацькі роки) наповненні образністю, стилістично забарвленою лексикою, приказками, власне фразеологічними одиницями і стійкими порівняннями [1; 2].

Уміло використанні у спілкуванні, фразеологічні одиниці здатні концентрувати головну мету повідомлення, стисло й точно передавати емоційно-експресивний стан мовця, його враження про когось чи щось, ставлення та ін., характеризуються економічністю і точністю, надають мовленню колоритності й самобутності. Особливо це виявляємо у великих зв'язних текстах-розповідях носіїв говіркового мовлення, наприклад, у чорнобильських говірках: *Ка'н'ешно / ў нас на'род спе'ваў / у нас на'род спе'вучи // а йак с'да пере'їхали / дак с'у'да пере'їхали за 'н'іму с'тену заступ'іл'і / ўс'о обрушило' / то там ўже во'ни повесел'аце / поспе'вайут' / а так голо'ви' / л'уд'і не'хочут' пуд'і' мат' / весело / голо'ва не пуд'і'майеце / шо'род'іну / к'інуў да при'їхаў с'у'да / голо'ва не'хочет / не / тол'ко спе'ват' / а не'хоче пуд'і'маце [, 290]; у надсянських: *циганка ў'з'ала / руку і гу'ворит / та'койе / с'а'койе / та'койе / с'а'койе / нагу'вуріла ц'і'лу / куну ар'еш'тантїў / а / д'і'учи'на не'дур'на / |думайе с'уб'і / то'жи не'н'раўда / шо ти гу'вориши? [УГПЗН, с. 15]. Зауважимо, що складність відбору фразеологізмів для досліджень полягає**

в опрацюванні великого масиву діалектних текстів, які представляють лише частину території побутування української мови. На сьогодні маємо опубліковані збірки текстів сучасних західнополіських говірок (Л.Г. Аркушин), середньополіських (П.Ю. Гриценко та ін.), буковинських (Н.О. Руснак та ін.), південноволинських (Н.Д. Коваленко, Б.О. Коваленко), середньонадніпрянських (Г.О. Мартинова та ін.), східнословобожанських (В.В. Леснова) та ін.

За результатами нашої дослідницької роботи, бажаної інформативності у фіксуванні спектра вживань і значень фразеологізмів можна досягти й завдяки використанню *методу автокоментування*, коли респондента просять прокоментувати значення лексеми – компонента фразеологізму. Найбільш інформативним є таке спілкування, коли респонденти, пояснюючи чи коментуючи значення слів із «затемненою» семантикою або діалектизмів, намагаються якнайточніше передати всі відтінки значень, деталізувати, переконатися, що їх правильно зрозуміли. Такі матеріали є надзвичайно показовими, тому що дані будуть стосуватися не тільки формальної структури, значення, ступеня яскравості конотативного складника, семантики фразеологізмів, їх шкали за градацією, а й буде часова характеристика: давно, колись чули, розказували старші люди, як була маленькою тощо.

На території Тернопільської, Чернівецької, Вінницької та Хмельницької областей, що представляють сучасні надністрянські, буковинські, подільські та південноволинські говірки, було апробовано методику збирання матеріалу – автокоментар, коли інформаторів просили пояснити значення запропонованих слів (компонентів фразем). Це уможливило визначення території поширення конкретної лексеми і фразеологізму з цим компонентом. Наприклад, через пояснення інформантами значення лексеми *кубіта* вдалося не тільки зафіксувати спектр оцінних значень слова, а й виявити фразеологізми: у західноподільських говірках – *ну / дуже така прозивайуца / йакшо йакас 'дуже зруба / куб'іта / або йе і таки села / шо нав'іт так по доброму говора / але куб'ітко / ну / продайеш ти шос' до л'убойі 'ж'інки куб'ітко по чому се ви продайете так допус'тім перец чи вапно / чи ше шос' так шо називайут куб'ітко'йу / йе та'к'і села* (с. Косиківці Новоушицького р-ну Хмельницької обл.); *куб'іта / ну то тайак ўже прожила 'ж'інка // та'ка к'убіта // 'ж'інка та'ка шо ўже старша* (с. Чабанівка Кам'янець-Подільського р-ну); *то та'ка поўна 'ж'інка* (с. Великий-Ходачків Козівського р-ну

Тернопільської обл.); *се 'ж'інка / гарна 'ж'інка* (с. Чаньків Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.); *ко'б'іта то та'ка ши'рока 'пан'і / госнодин'а / та'ка кри'слата 'ж'інка в т'ї / ши'рок'ї с'н'ід'ниц'ї / то на нейі ка'зали ко'б'іта* (сміт Сатанів Городоцького р-ну Хмельницької обл.). Записи автокоментарів до слова *кубіта* в деяких населених пунктах уможливили запис фразеологізмів, наприклад, у тексті з говірки с. Романівка Тернопільського р-ну – *авон 'Жен'ка Вол'унчина / вона ўм'їе ў'с'ако / і с'уда і туда* – вжито фразеологізм *і с'уда і туда* на позначення працюючої та енергійної жінки, яка береться за будь-яку роботу; за фразеологічним словником української мови, *і туди і сюди* декодифікують 'то в один, то в інший бік, то назад, то вперед; в різні місця, в різних напрямках' [ФС, с. 903].

У східноподільській говірці записано: *куб'іта це ўже та'ка стара / стара йак ко'нака* (с. Івча Літинського р-ну Вінницької обл.), де побутує фразеологізм *стара як коняка* на позначення жінки похилого віку; зауважимо, що фразеологічний словник української мови фіксує лише *стара лисиця, пісня, торба* [ФС, с. 858].

Цінним для української діалектології є поповнення емпіричної бази даних про вживання і поширення фразеологізмів і їх компонентів, визначення чи збігаються ці території, які лексеми вийшли з ужитку, мають «затемнену» семантику, але можуть вживатися у сталих виразах та ін. Більшість респондентів можуть пояснити значення запропонованого слова і для уточнення семантичних відтінків навести приклад фразеологізму, наприклад: *шушлавок – мало зе'рна на кача'ні // п'їшоў / малий йак 'шушлавок* (с. Бережанка Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.); *кубіта – молодий'а ви'лика / от молодий'а йак ко'ниц'а чи куб'іц'а; буча – б'їуца / 'кажут' от набралос'а д'ї'чат'купа і хлоц'ї / 'кажут' / сто'їала 'ц'їла 'буча ўже / 'каже порос'ходилис'а і 'билис'а; пика – глат'ка / та'ка ўгу'дована / шо аж бли'шчит' ц'а 'ника // може'ш мен'ше 'їїсти т'рохи* (с. Западінці Красилівського р-ну Хмельницької обл.); *каня – кан'а видно п'ташка йакас' / це не ворона // 'каже'с'їла йакас' кан'а на дошче'* (с. Станіславівка Віньковецького р-ну Хмельницької обл.); *блуд – блуд / заблудий / блуд ўче'ниўс'а; довбня – молот / те'бе і доўбнейу не доб'їеш / к'репкий; кирпа – н'іс / ди'вис' но йак 'кирпу гне / гор'дуйе / зазна'їец'а; тупий – дур'ний / тупий / тупий йак си'б'ірс'кий 'вал'анок* (с. Кочубіїв Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.); *дрімота – коли хоче'ц'а с'пати'оч'ізакри'вайуца / 'кажут'на'паладр'імота;*

защпори – *це коли змерзла ї руки тоже кажут зайшли защпори*; обух – *це с сокири другий б'ік / не там де остре / а йак то кажут йак обухом по голов'ї* (с. Розсоша Хмельницького р-ну Хмельницької обл.); віл – *в'іл / се тожи такий йак ко'рова / йак то та'к'ї / волами ко'лис' о'рали / ти їпертий йак в'іл'кажи*; коник – *кон'ї йе так само / а може бути коник такий шо с'качи / кажи ти скачиш йак житн'ий коник / ко'маха та'ка так* (с. Худіївці Борщівського р-ну Тернопільської обл.).

В інших випадках комунікативного контакту спостерігаємо спочатку покликання на фразеологізм, а вже далі роз'яснення запропонованого слова, наприклад, у с. Розсоша Хмельницького р-ну: нюні – *ропнутиї н'ун'ї / коли п'лаче л'удина кажут*; пелена – *заступила оч'ї йак кажут пел'лина / туман*; сліпи – *кажут зал'ау с'л'іпи / ну це оч'ї чи йак*; стусан – *це по'лущі стуса'на / ну / коли х'тос' їдариї ти'бе кула'ком*; скрута – *кажут жи'вут ї скрут'ї / коли жи'вут так б'ід'нен'ко*; невидальце – *це шос' та'ке кажут там по'думайеш не'видал'це бабине та'рахкал'це / шо шос' там дуже л'уб'їме чи йак*; диби – *ну кажут шо то ко'рова чи к'ін' с'тали на ди'би / на задн'ї ноги н'їби так п'ід'не'с'лас'а*; у говірці с. Худіївці Борщівського р-ну Тернопільської обл.: глудз – *шо ї тебе глудз'їу ни'ма / розум*; збиток – *шо то йе збиток / д'їти робл'а збитки / пус'туйут*; гемба – *о на'дула / гембу / губу*.

Інформативність як основна категорія в діалектному зв'язному мовленні виявляється в несподіваному коментуванні семантики фразеологізму без пояснення значення запропонованого слова: лясї – *точе л'аси / ба'лакати*; дурник – *а зрайе дурни'ка / а ти шо зрайеш дурни'ка / ну той та'ки дужи дурний зрайе мудро'го*; памороки – *кажут помороки при'биї / це йа'кас' їт'рата св'їдомос'т'ї чи шо*; дьор – *дати д'ору / т'їкати* (с. Розсоша Хмельницького р-ну); грань – *че'р'вона йак гран' / жарко* (с. Бережанка Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.); сич – *на'дує'а йак сич / стаї при'дн'иче'ним*; джос – *давати джосу / т'їкати* (с. Кочубіїв Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.); чїп – *ч'їп / за'с'їу йак ч'їп / не хоче їти в'їд гост'їе*; галас – *з'д'їн'али галас / се ба'лакаїут ба'гато л'удеї / говорут то значит' з'д'їн'али галас* (с. Худіївці Борщівського р-ну Тернопільської обл.).

За результатами експерименту з використанням методики автокоментування виявлено випадки, коли респондент не знає значення слова, але згадує сталий вираз із ним або здогадується про

значення компонента фразеологізму, наприклад: мацьок – *ни'е з'найу / на'клала мац'ка чи шо*; хармани – *то це таке'го / сл'л'етн'ї йа'к'їс' / пле'тут харма'ни* (с. Деркачі Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл.); хармани – *може / шо ти пле'теш хар'мани* (с. Западинці Красилівського р-ну Хмельницької обл.).

Деякі носії говірки одразу згадують фразеологізм із запропонованим словом, тобто їм складно пояснити всі семантичні відтінки лексеми в описовій формі, наприклад: тямка – *от ти не' майеш т'амки / їчис'а виши'вати / а ти каже'ш / шо не' може'ш т'амити / та'ко голку бе'ри / т'рохи запам'їтай і буде'чи з'нати*; витрішки – *це / зроби шос' там їдома / н'ї / бо йа на витр'їшки п'їду // а д'їучата там на ве'с'їл'ї чи ї клуб'ї / музика зрайе // куди їдеш? / на витр'їшки*; пелька – *накласти пел'ку / їже так наклала пел'ку ц'у / шо не' можу дих'нути* (с. Западинці Красилівського р-ну Хмельницької обл.); шимко – *шимко ї голо'в'ї / не'посид'учий*; диби – *ди'пки / ди'би / стаї на диби / п'їдн'атис'а* (с. Кочубіїв Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.); мумія – *ходить йак та мум'їа / ху'дїї*; баран – *ох кажи ти тупий йак баран / н'їц не з'найеш / ба'ран то тва'рина*; хармани – *ти / кажи / ме'н'ї не' пли'ти хар'мани / се та'к'ї не'би'лиц'ї*; чепуха – *че'пу'ха / о ти кажи говориш че'пу'ху / се з'начит не'п'раїда*; кирпа – *кажи ти ни' дри кирпу догори / н'їс* (с. Худіївці Борщівського р-ну Тернопільської обл.); блекота – *каже наїї'лас'а бле'коти / рас'т'ен'їе та'ке*; ну / шимко *це йак / кажут / шо ти зрайеш шим'ка / йак той ка'заї / називайуц'а / прози'вайуц'а / йак кажут шо ти там та'кий / не та'кий / шим'ко* (с. Розсоша Хмельницького р-ну).

Визначено, що результативнішими у формуванні емпіричної бази фразеології говірки чи групи говірок є матеріали коментарів саме значень слів-компонентів, а не записи, що базуються на доборі фразем за повідомленим значенням. Інформаторам складно пригадати ряд виразів, які вони знають, із запропонованим значенням і значно легше в комунікативній ситуації згадати вирази із наперед заданим конкретним словом. Наприклад, під час експедиції нам вдалося записати велику кількість фразеологізмів (не завжди із тлумаченням семантики) лише на прохання прокоментувати деякі слова, наприклад: більмо – *йак б'їл'мо на воц'ї* (с. Кочубіїв Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.); шимелик – *ї голо'в'ї не' хва'тайе* (с. Бережанка Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.); хорт – *ху'дїї йак хорт* (с. Жердя Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.); бісики –

'кажут *'б'ісики на'пали*; дур – *'кажут* *'напав дур*; лямка – *'кажут* *'т'агне'л'амку шос'р'обити*; кле-пка – *це ў голо'в'і не'ма к'лепки* *'кажут*; в'язи – *скру'тійу'ў'язи* *'кажут*; гаман – *'кажут* *'шо наб'іу те'бе* *йак* *'гамана* (с. Розсоша Хмельницького р-ну Хмельницької обл.); балухи – *'кажи* *'шо* *'випр'ішчиу'очи* *йак* *'балухи*; банделюхи – *о г'нут банди'ел'ухи* *'кажи*; бісики – *ох* *'кажи* *'так* *ў* *'теби в'о'чях* *'б'ісики с'качут*; балачка – *ну ми ўже з то'боу* *'балачки за'вели*; гармидер – *о з'д'ійн'али гар'миде'р* *'кажи*; гаман – *'кажи* *'б'іут ти'бе* *йак* *'гамана*; дур – *'кажи* *то'б'і дур* *ў* *'голо'в'і*; дурійка – *тожита'ке/ти'бедур'їкаби'реси*; кле-пка – *шо ў* *'тебе* *'к'лепки не'ма* *ў* *'голов'і* (с. Худіївці Борщівського р-ну Тернопільської обл.).

Цікавими для досліджень не тільки у фразеології, а й у когнітивній лінгвістиці, психо- та етно-лінгвістиці, інших суміжних напрямках будуть дані, отримані внаслідок автокоментування носіїв говірки, про особливості сприймання деяких дієслів, у поясненні значення яких, на перший погляд, немає труднощів, але спостерігаємо асоціативний зв'язок, «пригадування» інформантами сталих виразів, частовживаних, зрозумілих і «знайомих». Наприклад, у говірці с. Кочубіїв Чемеровецького р-ну Хмельницької обл. мовці так пояснювали значення дієслів: *нахвататися* – *нахва'татис'а* *'зайчик'іу* *'набратис'а* *'іскор* *'в'ід* *'сварки* (зварювання); *пороти* – *по'роти* *'гар'ачку* *'л'істи* *по'пере'д* *'бат'ка* *ў* *'пекло*; *пошився* – *по'шиу'с'а* *'по'шиу'с'а* *ў* *'дурн'і* *'по'пау'с'а*; *прикусити* – *при-ку'сити* *'йа'зика* *за* *'зубами* *'по'моу'чати*; *прирости* – *'н'іби* *'при'р'іс* *до* *'л'ішка*; *спочивати* – *хаї* *'спо-чи'вайе* *з* *'Богом* *'так* *го'вор'ат* *'про* *'по'мершого*; *опуститися* – *з'їти* *нан'і'вец'*; *перегинати* – *не'* *пере'гн'наї* *'палку* *'не'* *пере'б'іл'шувати*; *переливати* – *пере'ли'вати* *с* *'пустого* *ў* *'порожн'е*; *підсунути* – *п'іт'сунути* *св'ін'у* *'фал'ш*; *підточити* – *шоб* *ко'мар'носа* *не'* *п'іт:о'чиу'* *'шоб* *ўсе* *бу'ло* *іде'ал'но* *з'роблино*; *нести* – *т'аг'нути* *'не'с'ти* *'т'аг'нути* *'ц'ілу* *'л'амку* *'ўс'і* *д'іла* *одно'часно* *р'обити*; *бляскати* – *ма'йачити* *'не'* *ма'йач* *'пере'д* *о'чима*.

Вербальна комунікація засвідчила випадки намагання мовцями розтлумачити слова, які здебільшого вживаються тільки у складі фразеологізмів, саме орієнтуючись на загальну семантику виразів, наприклад: *гемба* – *го'лова* *чи* *йак* *'кажут* *'шо* *'задерла* *'гембу* *іде* (с. Розсоша Хмельницького р-ну); *помело* – *'йа'зик* *'ў* *'тебе* *'йа'зик* *'йак* *'поме'ло* *'пусто'мел'стувати*; *стоп-сигнал* – *'в'ін* *'так* *'пот'р'ібе'н* *'йому* *'йак* *'зайц'у* *'стоп* *'с'ігнал* *'бай'дуж'іс'т'*; *хрopak* – *хр'пак* *'хр'п'ін'а* *'да'вати* *'хр'пак'а* (с. Кочубіїв Чемеровецького р-ну); *гаман* – *'б'ідовий* *'біеш* *'йак* *'гамана* (с. Жердя Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.).

Мовленнєва майстерність інформанта виявляється і в доборі кількох фразеологізмів (два і більше) до пропонованого слова, наприклад: *памороки* – *'баки* *'за'биу'* *'баки* *'заговор'иу'* *'зуби* (с. Жердя Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.); *клепка* – *'не'* *'виста'чайе* *'к'лепки* *'в* *'голо'в'і* *'не'* *'споу'на* *'розуму* (с. Худіївці Борщівського р-ну Тернопільської обл.). Зауважимо, що більше таких прикладів нам вдалося зібрати на основі опублікованих збірок великих зв'язних текстів з різних українських говорів, наприклад: *буковинські* *говірки* – *назби'рау'* *'поу'ну* *'пазуху* *'гру'шок* *'та* *'так* *'си* *'на'їу'* *'шо* *'чериво* *'стало* *'йек* *'бубен* *'можна* *'було* *'б'лохи* *'бити* [БГ, с. 335]; *чорнобильські* – *от* *то'д'і* *'теї* *'чоло'в'ег* *'знайе* *'шо* *ў* *'його* *'та'к'і'їе* *'оч'і'* *'н'е'* *'хор'ош* *'ї'їе* *'і* *'йон* *'і* *'н'і'чого* *'н'е'* *'дума'їе* *'н'і'чо* *'а'* *'просто* *'то'а'к'і'їе* *'оч'і'* *'бу'ва'їу'т'* *'бол'ш'ї'нст'во* *ў* *'тих* *'оч'і'* *'та'к'і'їе* *'по'ганийе* [ГЧЗ, с. 69], порівняймо: у фразеологічному словнику української мови *поганий* (*лихий*) *на* *око* (*на* *очі*) – у народних уявленнях, людина, що поглядом може зурочити, завдати шкоди [ФС, с. 656]; *західноподільські* – *бо* *'йак* *'не'* *'по'солиш* *'тому* *'бу'де* *'шо* *'в'і'тром* *'чути* *'не'* *'буде* *'н'і* *'ў'кусу* *'н'і* *'ў* *'голо'в'і* *'н'і* *'ў* *'писку* *'во* *'та'к'і* *'д'іла*; *ли'ст'ачка* *'ки'дати* *дл'а* *'пахно'ти* *'шоб* *'йа'кис* *'боршч* *'не'* *'чуу'* *'в'і'тром* *'али* *'шоб* *'би* *'боршч* *'йа'кис* *'та'кий* *'буу'* *'шоб* *'би* *'їе'го* *з* *'апe'т'ітом* *'по'їисти* *'шоб* *'би* *'миску* *'вилізати* *'йак* *'тої* *'ка'зау'* *'пал'чики* *'обли'зати* (с. Дерев'яне Кам'янець-Подільського р-ну); *українські* *говірки* *Румунії* – *Там* *коло* *'цeрк'ви* *'жид*, *'д'ідо* – *бетлигe'ми*. *Но*, *'дівимос'а*, *'ф'іл'і* *'пoкa-зуют*, *'ус'аке* *'чін'ат*, *'цірк* *'ус'акиї*. *См'ї'јемос'а* *'тaмeчки* [УГР, с. 206].

Висновки. Отже, використання методики автокоментування й орієнтація на монологічне мовлення з елементами інтерв'ю особливо важливі для ґрунтовних досліджень української діалектології, фразеологічної системи говорів зокрема. Тексти-автокоментарі дозволяють не тільки максимально повно зафіксувати все розмаїття мовних одиниць (з передбачуваною чи неочікуваною семантикою, вживаннями тощо), але й скоротити час експедиційної роботи. Для вивчення фраземіки говірок такі тексти є надійним та інформативним джерелом, можуть слугувати матеріалом і для інших суміжних галузей і наук (психолінгвістики, етнолінгвістики, когнітивної лінгвістики, соціолінгвістики, психології та ін.). Усне мовлення носіїв говірки виразно демонструє колективно сформований ментальний простір українців, їх етнічну свідомість, моральні принципи, соціокультурний досвід.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ:

- БГ *Буковинські* говірки. Хрестоматія діалектних текстів / упоряд. Н.О. Руснак, Н.В. Гуйванюк, В.Є. Бузинська. Чернівці, 2006.
 ГЧЗ *Говірки* Чорнобильської зони. Тексти / за ред. П.Ю. Гриценка. Київ, 1996.
 УГПЗН *Українські* говірки південно-західного наріччя: Тексти / упоряд. Н.М. Глібчук. Львів, 2005.
 УГР *Павлюк М., Робчук І.* Українські говори Румунії. Діалектні тексти. Едмонтон; Львів; Нью-Йорк; Торонто, 2003.
 ФС *Фразеологічний* словник української мови / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. Київ, 1993.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Коваленко Н. Д.* Текст як джерело вивчення процесів фразеотворення. *Contemporary issues in philological sciences: experience of scholars and educationalists of Poland and Ukraine*. Lublin, 2017.
2. *Коваленко Н. Д.* Формування діалектної текстотеки: проблема інформаційної достатності. *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій* / Інститут української мови НАН України. Київ, 2015.
3. *Ужченко В. Д.* Східноукраїнська фразеологія : монографія. Луганськ, 2003.
4. *Эмирова А. М.* Русская фразеология в коммуникативном аспекте. Ташкент, 1988.

УДК 811.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.1.6>

ОСОБЛИВОСТІ ВІДМІНЮВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ГІДРОНІМІВ ЖІНОЧОГО РОДУ ПЕРШОЇ ВІДМІНИ М'ЯКОЇ ГРУПИ

FEATURES OF DECLENSION OF UKRAINIAN FEMININE HYDRONYMS FIRST DECLINATION OF THE SOFT GROUP

Кучмак К.І.,

orcid.org/0000-0002-1921-6309

аспірантка кафедри української мови та журналістики

Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

У статті розглянуто історію становлення м'якої групи іменників першої відміни, висвітлено основні чинники, що впливають на морфологічну парадигматику гідронімів, які в українській мові відмінюють за зразком першої відміни м'якої групи, оскільки відмінкові парадигми українських власних назв водних об'єктів описано фрагментарно, зокрема не досліджено їхню специфіку в контексті сучасної мовознавчої науки. До іменників першої відміни м'якої групи зараховано українські власні назви водних об'єктів з м'якою приголосною фонемою основи, відмінкові форми яких визначають морфологічні (маркованість категорією жіночого роду; однотипність відмінкових форм); акцентуаційний (однаковий нерухомий наголос на основі та на флексії у відмінкових формах однини); різна графічна презентація флексій (родовий, давальний, орудний, місцевий, кличний відмінки однини); морфонологічний (чергування м'яких і твердих приголосних фонем) релевантні фактори. У процесі дослідження використано комплексну методику, що об'єднує різні методи та прийоми, основними з яких є описовий, зіставний і метод кількісних підрахунків. Виокремлено 4 елементарних парадигматичних класи (ЕПК) українських власних назв водних об'єктів жіночого роду першої відміни м'якої групи з урахуванням власне 4 критеріїв: наголошення, наявності лише форм однини, графічна презентація відмінкових закінчень, чергування м'яких і твердих приголосних фонем (/л'/-лл/, /н'/-нн/, /р'/-рр/, /т'/-тт/, /ц'/-цц/) у формі орудного відмінка однини перед закінченням -єю. Морфологічна парадигматика українських гідронімів жіночих роду першої відміни м'якої групи потребує комплексного аналізу та системного опису, урахуовуючи сучасні підходи, вплив екстра- та інтралінгвальних чинників.

Ключові слова: відмінювання, елементарний парадигматичний клас, морфологічна парадигматика, неповна числова парадигма, схема наголосу, чергування приголосних фонем.

The article analyzes the inflectional paradigm of Ukrainian feminine hydronyms, which are declined according to the pattern of the first declination of a soft group because in the process of inflection Ukrainian hydronyms show a number of case features that distinguish them from other nouns. It is identified the main factors influencing the morphological paradigm of Ukrainian hydronyms, as case paradigms of Ukrainian proper names of water bodies are described in fragments, in particular, their specificity in the context of modern linguistics. It defines relevant factors for highlighting the morphological paradigms of the studied hydronyms, such as the nominal type of declination; generic affiliation (labelling category of feminine gender); attribution to the propriative class of hydronyms, respectively - belonging to the category of non-beings; one-type accentuation (fixed emphasis on the basis, fixed emphasis on inflection); the formation of incomplete paradigms (hydronyms are usually distinguished only in the singular); common endings in case forms; different graphic presentation of inflections; the alternation of soft and hard phonemes; it analyzes case inflections of feminine hydronyms